

Marià Villangómez, el fundador a Eivissa d'una literatura catalana culta i moderna

per Damià Pons

Les literatures nacionals –i, per extensió, les cultures– que es troben en una situació de plena normalitat social –això vol dir que compten amb la lleialtat activa dels ciutadans de totes les edats, ideologies i de diferent posició econòmica o de nivell de formació–, i política –o sigui, que tenen el suport dels poders públics i de tota la seva trama de recursos institucionals i pressupostaris– acostumen a projectar-se a tot arreu del seu territori des de l'epicentre d'una capitalitat forta. Cada producte cultural sorgit o promogut des del lloc que realitza aquesta funció, la de capitalitat, aconsegueix esser percebut habitualment com a propi i com a pròxim per la gran majoria d'habitants gràcies a la difusió i la legitimació que en fan el sistema escolar, les plataformes mediàtiques i les indústries culturals. Un exemple: Francisco de Quevedo, Antonio Machado i Camilo José Cela són considerats igualment com a escriptors propis i pròxims per gairebé tots els ciutadans administrativament espanyols, siguin nacionalment castellans o no, perquè l'estat, juntament amb els diferents poders que li són afins, va promoure la creació en el passat, i n'impulsa el funcionament en el present, d'un sistema cultural de matriu castellana com a comú, com a preferent i com el més prestigiós tant per als residents a Jaén, Segovia, Badajoz, Oviedo o Huesca com per als de Castelló, Tarragona, Eivissa, Bilbao o Lugo. Per als habitants d'aquestes ciutats –per a la totalitat, en el cas de les de llengua castellana; en una gran part, en el cas de les altres–, Quevedo, Machado i Cela són accep-

tats com a propis encara que haguessin nascut i viscut a ciutats ben allunyades de la seva, encara que escrivissin en unes llengües o modalitats dialectals diferents a les personals, o encara que mai no haguessin introduït en els seus textos referències als entorns vivencials on estaven quotidianament inserits. Els particularismes de cada lloc són considerats del tot secundaris en relació a aquells aspectes generals que, realment o suposadament, són sentits com a comuns. La llei inapel·lable és que la literatura que és considerada i promoguda per l'estat –la castellanoespanyola– és *per se* la privativa dels ciutadans que en són part, d'aquest estat. Del fet de la pertinença política a l'estat espanyol, fins i tot se'n deriva que un gran nombre de ciutadans que no són nacionalment castellans la percebin i l'acceptin com a pròpia, la literatura castellana. En la mesura que cal considerar, segons el pensament dominant –les diferents constitucions, els règims democràtics o dictatorials, els governs de dretes o d'esquerres, les elits intel·lectuals–, que esser espanyols és «estar acastellanados», la literatura de Quevedo, Machado i Cela és presentada i inculcada als ciutadans de llengües no castellanes com una literatura que també els és afectivament i culturalment pròpia, amb un caràcter preeminent, a més a més. El poder polític –també l'autonòmic, ara mateix, en el cas valencià i balear–, històricament el sistema escolar, l'expansionisme de les indústries culturals i els sempre omnipresents mitjans de comunicació de masses, tenen com un dels seus objectius cul-

turals i ideològics més irrenunciables aconseguir que tota la població de l'estat, sigui quina sigui la seva identitat lingüística genuïna, accepti com a seva la totalitat de la literatura feta en castellà, deixant de banda l'origen geogràfic o la modalitat dialectal de la parla de l'escriptor. Un dels trets de totes les literatures nacionals normalitzades és que són percebudes com a pròpies pels ciutadans en la seva globalitat, i el conjunt –una unitat orgànicament articulada– és el factor que és objecte de la màxima valoració, molt més que cada una de les parts que el constitueixen.

Contràriament, què succeeix en el cas de les literatures nacionals que es troben en una situació de profunda anormalitat política i social? El cas de la catalana, per exemple. Per començar, no compten amb una capitalitat forta. La raó és ben senzilla: una capitalitat cultural única pot ser construïda i pot exercir plenament la seva funció amb eficiència si, en paral·lel, té la condició de capitalitat política. És evident que aquest no ha estat el cas de les terres de llengua catalana al llarg dels darrers segles. L'espai lingüístic del català –i, per tant, el literari– ha estat molt fragmentat, a nivell politicoadministratiu, i hi continua estant. A més, els diferents nuclis urbans que fan la funció de cap i casal de cada una de les parts d'aquest territori dividit –el del català–, han disposat d'un poder polític mínim, el qual, a més a més, ha estat del tot subordinat als objectius ideològics del poder estatal. És el cas de les diputacions provincials: als Països Catalans han estat històrica-

ment instruments al servei d'un projecte de castellanització integral. Amb algun moment d'excepció, és cert: la Diputació de Barcelona, durant la presidència d'Enric Prat de la Riba, o l'època de la Mancomunitat de Catalunya.

La inexistència d'una capitalitat política suficient i la manca dels instruments apropiats (l'escola, les institucions públiques, el discurs ideològic construït i emès des del poder polític, els interessos de les elits culturals, dels grups mediàtics i de les empreses culturals), han determinat que la literatura feta en català no hagi estat vista –tampoc encara no ho és en l'actualitat–, com a pròpia en el seu conjunt per la totalitat dels ciutadans de les terres de llengua catalana. S'ha produït una regionalització de la literatura catalana en la seva percepció com a pròpia pels ciutadans dels diferents indrets, fins al punt que el lloc de naixença, la modalitat dialectal o el món referencial de l'escriptor han acabat essent en múltiples ocasions els únics factors que comptaven, o almenys els més prioritaris, a l'hora d'establir si un escriptor formava part o no del nosaltres comunitari. Un exemple. En celebrar el centenari del naixement o la mort d'un escriptor –sigui Machado, Unamuno o Garcia Lorca–, arreu de l'estat espanyol es tendrà la percepció (l'escola, els mitjans de comunicació, les institucions culturals) que cal implicar-s'hi i participar-hi perquè la commemoració de l'efemèride és un deure que no poden defugir tenint en compte que la literatura que varen escriure els pertany i la senten com a seva. Ben diferentment s'esdevé en el cas de la literatura catalana. El que acostuma a succeir és que cada territori politicoadministratiu celebra en exclusiva –amb tan sols alguna excepció, habitualment a un nivell acadèmic– les efemèrides que fan referència als autors encabits per naixença dins el propi àmbit. La conseqüència que es deriva d'aquest tipus de plantejament és que el centenari de la mort de Joan Maragall no origina cap iniciativa commemorativa més enllà de Catalunya. O que el centenari de la

publicació de *Cap al tard* (1909) no tengués cap mena de transcendència a les terres peninsulars. O el nul·lès a Catalunya i a les Balears, l'any 2011, del centenari de la mort de Teodor Llorente. O que hi hagi la possibilitat que els aniversaris significatius del naixements d'Antoni M. Alcover –el 150è, el 2012–, o del centenari del mateix Marià Villangómez, el 2013, puguin passar desapercebuts a Catalunya i al País Valencià, o fins i tot, a les altres illes de l'arxipèlag balear. Amb els exemples anteriors, clarament ampliables amb fets que no pertanyen a les commemoracions d'aniversaris, tenim una bona mostra de la segmentació empobridora que pateix la literatura catalana, amb l'existència d'uns compartiments estancs que produeixen un autocentrament excessiu en els escriptors del territori més pròxim i un distanciament injustificable d'aquells altres que havent escrit la seva obra també en llengua catalana pertanyen a una jurisdicció politicoadministrativa diferent.

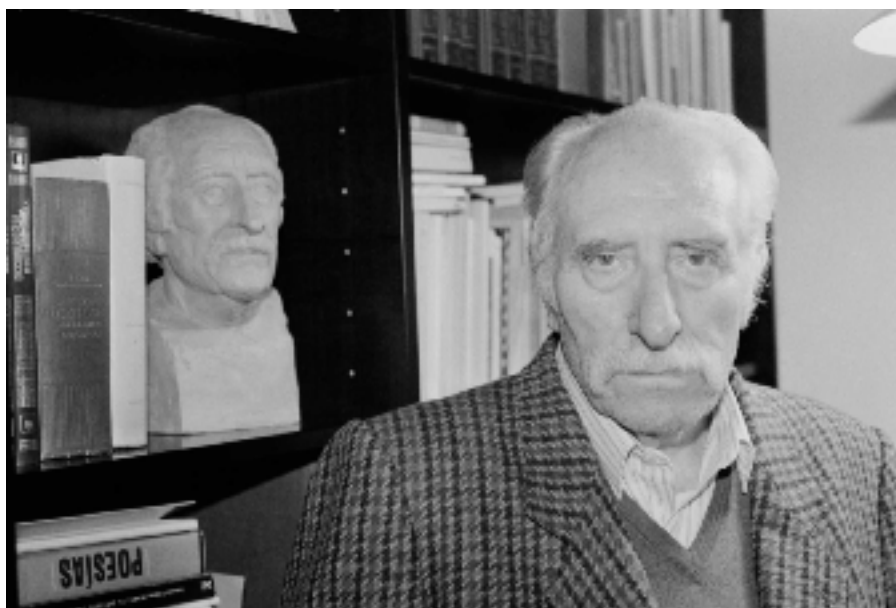
La inexistència d'una unitat política dels Països Catalans i la manca de poders institucionals que fomentin o impulsin la cohesió cultural de tot l'espai lingüístic, han donat com a resultat que els productes literaris en català, sorgits en un lloc o l'altre, hagin tengut, i encara tinguin, moltes dificultats per projectar-se a tot el territori lingüístic i, com a conseqüència, per ésser percebuts com a propis per tots els seus habitants, fos quin fos el lloc de naixença de l'escriptor. Per això, la literatura catalana, el segle XIX i també en l'actualitat, tan sols va aconseguir consolidar-se –al nivell de la majoria social, estic dient–, a cada una de les parts de l'espai lingüístic en la mesura que hi hagué autors que en cada demarcació territorial elaboraren unes obres potents que foren capaces de crear la percepció de proximitat i de propietat entre els ciutadans.

A causa que els diferents Països Catalans han estat protagonistes, administrativament i políticament, d'un procés històric no unitari, amb especificitats més o menys remarca-

bles, no ha succeït que de la consolidació d'una producció literària culta i moderna en una part concreta del territori se n'hagi derivat, de manera automàtica i generalitzada, un arrelament i una acceptació equivalents a la resta de l'espai lingüístic. Una observació mínimament atenta del nostre procés històric contemporani ens permet comprovar-ho. Al Principat de Catalunya, amb el moviment de la Renaixença que es va desenvolupar a la part central del segle XIX, amb els Jocs Florals, i sobretot amb la ben considerable qualitat literària i de projecció social que assoliren Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà, Narcís Oller i Valentí Almirall, al llarg de la dècada de 1880, es va produir la consolidació definitiva de la literatura catalana. I entre els dos segles, el Modernisme encara la va accentuar més, aquesta consolidació, perquè la va europeïtzar, la va modernitzar i la va enriquir amb moltes iniciatives i idees renovadores, tant a nivell creatiu i cultural, com socialment i políticament.

A Mallorca, el procés d'aferment d'una literatura catalana culta i moderna sobretot va produir-se a les primeries del segle XX, gràcies a dues figures d'una extraordinària potència literària, Miquel Costa i Llobera i Joan Alcover. A més, en paral·lel, Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar i Antoni M. Alcover desenvoluparen una potent intervenció intel·lectual de caràcter regeneracionista i nacionalista i, en projectar-la sobre la societat, contribuïren a construir el marc ideològic i cultural més global dins el qual s'havia de situar la creació literària catalana feta pels mallorquins. Igualment, l'activisme lingüístic d'Antoni M. Alcover, amb els seus múltiples i importants treballs filològics, va ser també molt decisiu perquè la catalanitat lingüística i literària fos acceptada i assumida com a pròpia per alguns sectors socials cultes de l'illa, certament minoritaris però tanmateix influents.

Els escriptors abans esmentats aconseguiren amb les seves obres legitimar culturalment i socialment la literatura catalana a Mallorca. La

VICENT MARÍ

Marí en solitari a *La cultura a Eivissa i Formentera (segles XIX i XX)* (2001). I l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, encara en curs de publicació, permet obtenir-ne una bona informació en la seva totalitat. També hi havia hagut, és clar, la figura d'Isidor Macabich, que per a Eivissa va ser sense cap mena de dubte una figura importantíssima, però que en realitat va ser un personatge que encara que escrivís i publicàs durant el segle XX va fer una obra que en realitat corresponia al segle XIX (dialectalisme, costumisme, vacil·lacions entre el català i el castellà, clericalisme, etc.).

Amb l'arribada literària de Marià Villangómez es produeix un canvi de cicle en la vida literària eivissenca, amb algunes característiques essencials: ambició creativa, diàleg amb la tradició poètica occidental contemporània, ús d'un registre lingüístic unitari, continuïtat en la producció, conreu de diversos gèneres literaris, i, com a colofó, una ferma voluntat de pertinença i d'integració plena en la dinàmica global de la literatura catalana. Amb els seus llibres de poesia de les darreries dels anys quaranta, i amb els títols publicats al llarg de les dues dècades següents, Villangómez va fundar a les Pitiüses la literatura catalana culta moderna. I, així, hi va legitimar socialment la llengua catalana que s'hi parlava com a vehicle habitual i raonable de cultura escrita. Qualsevol procés de normalització social d'una literatura requereix, d'una banda, una creativitat poderosa, però també, en paral·lel, una bona receptivitat i un reconeixement públic suficient de les obres que es van produint de part de la societat, almenys dels seus sectors més cultes. Aquesta va ser la primera gran contribució de Villangómez: naturalitzar a les Pitiüses la literatura catalana culta, aconseguir que els eivissencs i formenterencs –certament tan sols una minoria, però indiscutiblement molt més nombrosa que en qualsevol altre moment anterior– l'acceptassin en la seva globalitat a partir de les obres concretes que ell hi va anar aportant.

convertiren en una referència de prestigi i la dotaren d'una atractivitat suficient com perquè les diferents generacions posteriors d'escriptors s'hi anassin incorporant amb naturalitat. Fins i tot el primer grup d'escriptors sorgit durant el franquisme va donar continuïtat, sense vacil·lacions, a la important tradició literària catalana consolidada a partir de Costa i Llobera i els dos Alcover. A més, els tres escriptors formaven part de les elits socials –un fill de terratinent que va arribar a canonge de la Catedral, un magistrat de l'Audiència i un canonge que exercia en bona mesura el comandament de la diòcesi des de la seva condició de vicari episcopal–, en conseqüència, la seva definitiva adopció del català com a llengua de creació literària en exclusiva i la seva voluntat d'incloure's amb normalitat dins el sistema literari català global va convertir-se en un model d'actuació que va tenir una bona acceptació per una minoria gens insignificant de la societat mallorquina del seu temps. Costa i Llobera i els dos Alcover aconseguiren en l'àmbit mallorquí un estatus per a la literatura catalana semblant al que vint anys enrere Verdaguer, Guimerà i Oller havien aconseguit a Catalunya.

I una situació literària equivalent –monolingüisme, obra extensa, modernitat estètica, voluntat de pertinença a una literatura catalana

que abasta tot l'espai lingüístic–, quan va produir-se a Eivissa, o al País Valencià, o a Menorca? Segons el meu parer, al País Valencià a partir de la dècada de 1950, i sobretot de la dels seixanta, amb Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner, Vicent Andrés Estellés i Raimon, amb l'afegit immediat de nombrosos nous efectius a partir de 1970, amb Joan Francesc Mira i els Premis Octubre com els elements més rellevants. Sense oblidar la figura d'Eliseu Climent, permanentment implicat en posar combustible cívic a la maquinària cultural. A Menorca únicament es va donar una situació semblant a partir dels anys setanta: nombrosos escriptors en els diferents gèneres, amb Pau Faner, Joan Francesc López-Casasnovas, Ponç Pons i Josep M. Quintana com els més representatius.

L'illa d'Eivissa ha comptat amb una literatura catalana culta, moderna i d'envergadura per primera vegada gràcies a l'obra de Marià Villangómez. Va ser a partir de la dècada de 1950. Amb anterioritat a Villangómez, el segle XIX o la primera meitat del XX, tan sols hi havia hagut una literatura catalana escassa, amb constants vacil·lacions bilingües, feta d'aportacions esporàdiques i, en general, d'una ambició creativa limitada. Isidor Marí i Jean Serra n'han donat notícia a l'obra *La nostra pròpia veu (Literatura de les Pitiüses)* (1984). O el mateix Isidor

Marià Villangómez, en el context eivissenc, va desenvolupar un paper semblant al dels grans fundadors de les literatures nacionals europees. A partir d'uns precedents certament esquifits, va ser capaç de crear a Eivissa una literatura catalana quasi completa, conreant els diversos gèneres, amb l'única excepció de la narrativa, i amb una producció prou extensa –uns vint títols– escrita al llarg de prop de cinc dècades. El seu llegat va ser una obra poètica de gran qualitat, una prosa de gran seguretat expressiva i estilísticament exquisida, farcida de suggestions poètiques, i unes obres destinades a fomentar l'autoconeixement de la pròpia realitat lingüística i històrica. Fins a quin punt el seu *Llibre d'Eivissa* no pretenia fer una funció semblant, encara que fos amb un enfocament i uns materials diferents, a la que pretengueren Jaume Vicens Vives, Joan Fuster i Josep Melià amb, respectivament, *Notícia de Catalunya*, *Nosaltres els valencians* i *Els mallorquins*? I el seu *Curs d'iniciació a la llengua* (1972) no tenia tal vegada un objectiu coincident amb el que amb anterioritat havien pretès Manuel Sanchis Guarner o Carles Salvador, en referència al País Valencià, o Francesc de B. Moll, respecte al conjunt de les Balears, l'objectiu d'aproximar la normativa fabriana i de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans als habitants de cada una de les parts perifèriques del territori lingüístic per tal de vèncer els prejudicis localistes que hi pogués haver a l'hora d'acceptar un registre de llengua que fos comú i, per extensió, de reconèixer a la totalitat de la comunitat lingüística catalana la condició de ser l'espai de llengua i cultura bàsic de pertinença?

Marià Villangómez, per la seva naturalesa de fundador i per la qualitat inqüestionable de la seva obra, ha esdevingut una referència d'autoritat i de prestigi que ha estat molt beneficiosa per a la legitimació social a les Pitiüses de l'expressió literària culta i escrita en la llengua que parlen els eivissencs i els formenterencs. Què hauria pogut succeir en aquestes Pitiüses on s'ha

VICENT MARIÀ

produït un procés d'aculturació tan intens, en gran part una substitució demogràfica i lingüística, amb una població que en cinc dècades ha passat dels trenta-cinc mil habitants a devers els cent vint mil, on s'ha produït l'esfondrament de la comunitat rural –la dècada de 1960 encara amb una cultura ètnica en plenitud–, la qual ha estat substituïda per una societat governada per la dinàmica del turisme de masses, amb els nombrosos impactes deformadors que aquest tipus de turisme inevitablement produeix sobre una societat culturalment fràgil, com ho era la de l'Eivissa franquista, què hauria pogut succeir a les Pitiüses, ens hem de demanar, sense la figura, l'obra i l'exemple de Marià Villangómez? Seria una temeritat afirmar que sense ell difícilment s'hauria pogut consolidar una literatura catalana culta i moderna. És del tot raonable pensar que a partir de la generalització de l'accés als estudis superiors dels joves de les Pitiüses, una bona part d'ells a universitats catalanes, i de l'onada de desvetllament identitari que va produir-se entre el jove d'arreu dels Països Catalans en la dècada dels setanta, tant a Eivissa com a Formentera s'hi hagués desenvolupat amb tota seguretat una literatura catalana culta i moderna. La veritat és que a l'inici d'aquest tercer mil·lenni és quan la literatura catalana a les Pitiüses es

troba en la millor situació de tota la història. Avui en dia hi ha una collita poètica important, una producció de narrativa, de teatre i d'assaig relativament normalitzada, una recerca historiogràfica i filològica solent, el repte reeixit de l'edició de l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, un compendi de tots els diferents sabers que fan referència al món pitiús. Amb el mèrit afegit que tots aquests fets tan positius s'han produït en un context sociolingüístic i demogràfic molt complex i molt difícil, i, a més a més, en un temps històric de mundialització i en un estat espanyol que encara que s'hagi disfressat d'autonòmic no ha renunciat a continuar impulsant el procés de castellanització lingüística, cultural i literària de tot el territori que integra.

La figura de Marià Villangómez, la seva obra –en bona mesura una literatura completa per ella mateixa–, el seu exemple i el seu prestigi, han estat decisius per a la consolidació a Eivissa d'una escriptura catalana culta i moderna, la qual s'ha integrat amb aportacions rellevants dins la dinàmica de la literatura catalana global. A més, els versos i les proses de Villangómez –gran concentració de significat, potència de suggeriment, una expressivitat intensa– han contribuït a forjar un imaginari simbòlic i referencial que ha enriquit enormement l'univers mental i cultural dels eivissencs i formenterencs, donant-los la brúixola necessària per anar fent el seu camí, assenyalant-los en certa manera un full de ruta moral i patriòtic, en relació a una sèrie de factors –la llengua, el paisatge, l'afirmació de la identitat pròpia–, uns factors que sempre són absolutament cabdals per a qualsevol comunitat humana que tengui la voluntat de viure dignament i l'objectiu de garantir la seva perdurabilitat històrica. D'entre tots els versos del nostre poeta, n'hi ha especialment un que sempre m'ha agradat tenir gravat al pensament i al cor: «*Voler l'impossible ens cal, i no que mori el desig*». Tot un programa, alhora de dimensió individual i col·lectiva. ■